АКУПАЦЫЯ

(10.07.1941-10.07.1944)

(Працяг. Пачатак у №№ 67-68, 76-77, 120).

Палявы камендант заняў адзін з лепшых будынкаў у горадзе – дом доктара Гурвіча, выкінуўшы яго з жонкай на вуліцу. (Гэты дом, некалькі перабудаваны, без параднага каменнага ганка, стаіць і цяпер на вуглу вуліц Савецкая і 50 год Кастрычніка. У розны час тут знаходзіліся раённы аддзел аховы здароўя, жаночая і дзіцячая кансультацыі, цяпер – бібліятэчны калектар). Праз некаторы час палявы камендант пакінуў Лунінец, перадаўшы ўладу і месца жыхарства пастаяннаму ваеннаму каменданту горада – Эрыху фон Кульке. Яго ўступленне на пасаду суправаджалася мітынгам з невялікай колькасцю лунінчан, прамовамі «аб высакароднай місіі Германіі ў вызваленні краіны ад бальшавікоў, аб новым парадку, аб будучым добрым жыцці». На мітынгу выступілі і грамадзянскія прадстаўнікі мясцовай улады, ад духавенства – свяшчэннік І. Бекіш, яшчэ некалькі «пакрыўджаных Савецкай уладай гараджан і сялян». Прамовы гучалі з балкона цяпер не існуючага будынка павятовай гміны – яна знаходзілася на вуглу вуліц Пінская і Савецкая).

Першай «высакароднай акцыяй» новага каменданта было вызваленне з палону групы – чалавек 10-12 – савецкіх ваеннапалонных. Пры гэтым было сказана, што СССР ужо не ўяўляе пагрозы для вялікай Германіі, што былыя чырвонаармейцы могуць ісці па дамах, да сем'яў, уключацца ў будаўніцтва новага жыцця і быць «удзячнымі велікадушнасці нямецкіх улад». (Гэтыя байцы былі захоплены ў палон у сярэдзіне ліпеня пад Лунінам. Знясіленыя, харчаваліся, чым папала, без зброі, некаторыя лёгкапараненыя. Іх заўважылі, калі галодныя салдаты капалі бульбу і рвалі каласкі жыта. Хтосьці данёс у паліцыю і іх адразу ж схапілі). На мітынгу ім уручылі даведкі аб вызваленні і далі харчовы паёк. Прапагандысцкая акцыя здымалася нямецкімі кіна- і фотажурналістамі.

Адзін з вызваленых байцоў Васіль

магістрата (потым гарсавета), друкарні, пешаходнага моста. Будынак школы некаторы час пуставаў (той, які знаходзіўся на месцы цяперашняй СШ № 1). Паявілася гарадская ўправа з мноставам чыноўнікаў – як прыезджых немцаў, так і паступіўшых на работу мясцовых жыхароў. Усім працуючым новыя ўлады выдавалі, акрамя зарплаты, харчовыя карткі ***(на здымку 2)***. Ужо да канца 1941- пачатку 1942 года ў Лунінцы моцна адчуваўся недахоп прадуктаў.

Гарадская ўправа кіравала справамі горада: кватэрамі, уборкай тэрыторыі, прызначэннямі на работу (уборка памяшканняў казармы, месцаў пражывання салдат і інш.). У склад управы ўваходзіў арбайтсамт – біржа працы.

формы з пяском і каменнямі тым не менш не абаранілі нямецкія эшалоны ад партызанскіх мін. Акупанты вырашылі высекчы па абодва бакі чыгункі лес і хмызняк на 50-100 і нават больш метраў, каб стварыць бязлесную зону, цяжка пераадольную для партызан-падрыўнікоў (гэта, як ведаем, не выратавала захопнікаў). Работы па расчыстцы чыгуначнага палатна таксама рабілі гараджане і ваеннапалонныя.

На працягу ўсяго перыяду акупацыі ў горадзе і вёсках працавалі млыны, ільночасалкі, крупадзёркі, маслабойкі і іншыя дробныя сельскагаспадарчыя вытворчасці, перапрацоўваючыя прадукцыю, як цяпер кажуць, палёў і фермаў. Усе прадукты ішлі на забеспячэнне акупа-

тографа Глоубермана (на гэтым месцы на вуліцы Савецкая цяпер пабудаваны банк) знаходзіўся філіял гэтай канторы. Канаплянае насенне і валакно, скуру, воўну, драўніннае валакно і іншую прадукцыю скуплялі і прадстаўнікі «Украінскага таварыства валаконнай прамысловасці». Сваіх мэт дабіваліся з групай паліцэйскіх. Аднойчы на скупшчыкаў гэтай фірмы – «рабаўнікоў з Украіны», як іх называлі ў народзе, – напалі партызаны дзесьці каля Чучавіч. Кінуўшы нарабаванае, скупшчыкі ледзь унеслі ногі і пасля гэтага выпадку рэціраваліся з Лунінца.

У вядомым першым савецкім кінафільме пра байцоў нябачнага фронта «Подзвіг разведчыка» славуты артыст Павел Кадачнікаў выканаў ролю нямец-

прадзільныя вырабы, пералічаныя ў сьпіску тавараў, маюцца ў кожным магазіне тэкстыльных вырабаў» і што «тэкстыльпункты» – «ёсць сапраўдны да 31 сьнежня 1944 году.»

Бачна, што акупанты дорага цанілі свае тэкстыльныя тавары і вельмі танна – працу беларускіх сялян. Наводзіць на сумныя думкі і параўнанне беларускай арфаграфіі нямецкіх дакументаў і некаторых цяперашніх «незалежных» СМІ...

Акупіраваўшы Беларусь і Украіну, нямецкія ўлады адміністрацыйна падзялілі тэрыторыі гэтых савецкіх рэспублік на свой лад. Лунінецкі раён быў уключаны ў рэйхскамісарыят «Украіна» (сталіцай якога стаў горад Роўна), дакладней – у генеральную акругу «Валынь». Сюды ўвайшлі Ровенская, Валынская, Каменец-Падольская вобласці УССР і паўднёвыя раёны Брэсцкай, Пінскай, Палескай і Гомельскай абласцей БССР. Генеральным камісарам Валыні і Падоліі быў обергрупенфюрэр СА Шосне, шэфам СД – доктар Пітц. У Лунінцы была ўведзена ўкраінская мова. Паявіліся газеткі: нацыяналістычная «Валынь» і, як сказалі б сёння, жоўтая прэса «Гайдамак». Але ў нашым горадзе, не ведаўшым новай мовы, часцей распаўсюджваліся беларускія, польскія і рускія газеты. Гарадская ўправа іншы раз вывешвала паведамленні на ўкраінскай мове, яна была ўведзена ў школах. У сакавіку 1942 года ва ўжытак былі пушчаны новыя грошы – акупацыйныя карбаванцы. Да гэтага мелі месца так званыя акупацыйныя рэйхсмаркі і савецкія рублі (пасля яны ўжо не прымаліся ў якасці плацёжнага сродку і абменьваліся па курсу: 1 рубель=1 карбаванцу=10 рэйхспфенінгам).

На пасаду рэйхскамісара «Украіна» Гітлер прызначыў аднаго са сваіх бліжэйшых паплечнікаў обер-прэзідэнта і гаўляйтэра Усходняй Прусіі, начальніка Цэханоўскай і Беластоцкай акруг Польшчы генерала СА Эрыха Коха. У гісторыі акупацыі гэта імя азначае злейшага ворага славянства, за гады кіравання якога былі знішчаны 4 мільёны чалавек. На ад-

Адзін з вызваленых байцоў Васіль Кісялёў у перыяд акупацыі застаўся ў Лунінцы, ажаніўся, жыў на вуліцы Чырвоная, працаваў у нейкай нямецкай установе. У 1944 годзе яго сям'я некуды знікла.

Усе выступленні немцаў на мітынгу перакладала Галіна Васілевіч ***(на здымку 1)*** – лунінчанка, дачка настаўніка, які ў акупацыйнай адміністрацыі быў галоўным школьным інспектарам раёна. (Дыхтоўная сядзіба Васілевічаў дагэтуль знаходзіцца на вуліцы Кулакевіча). Яна добра ведала нямецкую мову, вывучала яе і ў гімназіі, і ва універсітэце. Была вельмі прывабнай дзяўчынай, да вайны лічылася адной з першых прыгажунь Лунінца. Аднак яе ўнутраны свет не адпавядаў знешнасці. Яна была фанабэрыстая, эгаістычная, з цвёрдым, уладным і жорсткім характарам. Многія рашэнні ваеннага каменданта па розных пытаннях, з якімі звярталіся да яго лунінчане ці якія ён прымаў па ўласнаму меркаванню, залежалі ад думкі, асабістых сімпатый ці антыпатый «фройлян Галіны». І тут праяўляліся яе жорсткасць ці яе абыякавасць да лёсаў людзей. Перш чым звярнуцца да нямецкіх улад, людзі з просьбамі (і з падарункамі) звярталіся да Васілевіч. Не ўсім перакладчыца ўдзяляла ўвагу, не да ўсіх была добразычлівай.

Камендант амаль не карыстаўся аўтамабілем (асабліва ў цёплы час года), ён часцей ездзіў па справах па горадзе на брычцы, запрэжанай двума конямі белай, ці чорнай масці. Заўсёды побач з ім сядзела Галіна Васілевіч. Яна была перакладчыцай увесь перыяд акупацыі. У чэрвені 1944 года яе сям'я (акрамя бацькоў, была яшчэ адна сястра – Людміла) пакінула Лунінец.

Каля дома Гурвіча пастаянна прахаджваў вартавы, над домам развіваўся фашысцкі флаг. Насупраць, праз дарогу, каля будынка былога райвыканкама таксама прахаджваўся вартавы. Салдаты вермахта ў многіх месцах горада неслі каравульную службу – ля будынка былога

пражывання салдат і інш.). У склад управы ўваходзіў арбайтсашт – біржа працы, рабочы аддзел, які кіраваў усімі працамі ў Лунінцы. Горад быў падзелены на некалькі раёнаў, на чале якіх стаялі ці фольксдойч, ці нямецкі чыноўнік. Старшым звычайна прызначалі адданага чалавека з мясцовых жыхароў, хто вызначаў: каго, калі і куды накіраваць на работу (у лясніцтва, на будаўніцтва дотаў, уборку вуліц, пагрузку збожжа, ільну, бульбы, караняплодаў у вагоны, уборку ваенных могілак, дарэчы, зімой – з абавязковай расчысткай дарожак да кожнага пахавання, шэраг іншых работ). Немцы прымушалі працаваць і дзяцей, і жанчын, і пажылых людзей.

З восені 1941 года былі ўстаноўлены начныя дзяжурствы на дарогах ля ўезду ў горад. Акрамя паставога салдата батальёна варты ці палявога жандарма (у іх пры шлагбауме была ўстаноўлена будка, дзе можна было схавацца ад дрэннага надвор'я), дзяжурствы абавязаны былі несці і мясцовыя жыхары – ад 10 да 70 год, не ўлічваючы пол.

Восенню 1941 і вясной 1942 года акупацыйныя ўлады пачалі будаўніцтва драўлянай дарогі ў бок Пінска і Лахвы. Упоперак дарогі ўкопваліся бярвенні, да якіх прыбіваліся дзве паласы насцілу з дошак – такая двухпутная каляіна. Атрымоўвалася роўная драўляная дарога, па якой зручна было ездзіць і аўтамашынам, і гужавому транспарту. Яе будавалі гараджане і жыхары тых вёсак, праз якія яна праходзіла. Ужо потым, у 1942-1943 гадах, усе рамонтныя работы на гэтых дарогах рабілі савецкія і італьянскія ваеннапалонныя. Гэтыя драўляныя збудаванні эксплуатаваліся і пасля вайны, паступова разбураючыся. У канцы 40-ых гадоў часткі бярвенняў і дошак, што заставаліся, былі ўбраны, і дарога зноў стала пясчанай.

Усім, хто працаваў на нейкай рабоце ў горадзе, выдавалі працоўныя пасведчанні, якія фіксавалі занятак уладальніка. Пры праверках дакументаў у грамадзянскага насельніцтва патрабавалі не толькі пашпарт (ці аусвайс), але і працоўнае пасведчанне.

Працавалі лунінчане на будаўніцтве ДОТаў і ДЗОТаў у горадзе і навакольлях, нарыхтоўвалі дровы. У 1943 годзе, калі ў поўную сілу заявілі пра сябе партызаны, пастаўленыя наперадзе паравозаў плат-

цыю, як цяпер кажуць, палеў і фермаў. Усе прадукты ішлі на забеспячэнне акупацыйнай арміі ці накіроўваліся ў Германію. На гэтых работах была занята большасць насельніцтва. Гараджане былі абкладзены неймаверна высокімі падаткамі, вяскоўцы павінны былі здаваць большую частку вырашчанай прадукцыі. Амаль заўсёды ў вёсках прадукты адбіраліся праз паліцэйскія акцыі. Акупацыйныя ўлады бралі на ўлік не толькі буйную рагатую жывёлу, свіней, але і кур. Аб гэтым сведчыць такі дакумент, як «Таварная картка» ***(на здымку 3)*** – своеасаблівая кніжка ўліку наяўнасці жывёлы і птушкі ў кожнага селяніна, дзе таксама рабіліся адзнакі аб колькасці здадзенай прадукцыі дзяржаве і нядоімцы за мінулыя гады.

«Таварная картка» за 1944-1945 гады не запоўнена – акупанты не паспелі абабраць вяскоўцаў у 1944-ым. Картка выдадзена на дрэннай шэрай паперы, тэкст на дзвюх мовах – нямецкай і беларускай. Пералік прадукцыі да здачы складаецца з 15 пунктаў: мяса, збожжа, бабовыя на корм жывёле, сена, салома, ільновалакно, яйкі, птушка, мёд, агародніна. Ёсць графы «Належыць здаць» і «Нявыканана за 1943-1944 гады».

Яшчэ адзін нямецкі падатковы дакумент: «Забавязанне аб здачы сельскагаспадарчай прадукцыі Дзяржаве з ураджаю 1942 года» ***(на здымку 4)***. Уладальніца гаспадаркі ў 3 гектары ворыўнай зямлі і ўтрыманні 5 авечак павінна была здаць 300 кілаграмаў збожжа (2/3 на выпечку хлеба, 1/3 – на корм жывёле), 600 – бульбы, 150 – саломы, 15 – ільну, 1,75 – воўны, 7,5 – льнянога насення, 60 – мяса. Такі быў неблагі апетыт у «вызваляльнікаў»!

На акупіраванай тэрыторыі Беларусі і Украіны сельскагаспадарчую прадукцыю скупляла «Манапольнае Цэнтральнае Гандлёвае Таварыства «Усход» па нарыхтоўцы і збыту сельгаспрадукцыі» (ЦТТ). У раёнах для гэтага прыцягваліся старасты і паліцэйскія. «Нарыхтоўвалася» (адымалася) усё – да апошняга зярнятка, да апошняй бульбінкі. Вяскоўцаў пакідалі ні з чым, прыгаворваючы на галодную смерць у зімовы перыяд.

Для скупкі лёну, ільнопрадукцыі, ільнянога насення ў Лунінец заязджалі прадстаўнікі таварыства «Прадзільныя валокны Украіны». У доме былога фа-

Павел Кадачнікаў выканаў ролю нямецкага афіцэра, які на Украіне нарыхтоўваў шчаціннe. Памятаеце яго крылаты выраз: «Пацярпіце, і ваша шчаціннe ператворыцца ў золата!» Гэта не выдумка аўтара сцэнарыя. Сапраўды, такія канторы дзейнічалі ў гады акупацыі ў рэйхскамісарыяце «Украіна», у тым ліку і ў Лунінцы.

Акупацыйныя ўлады былі вельмі зацікаўлены ў беларускай драўніне. Паўсюдна на захопленых тэрыторыях былі створаны лясніцтвы. Лунінецкае размяшчалася на вуліцы Царкоўная, штатам чыноўнікаў кіраваў фальксдойчэ па імені Макс. Ён жыў на вуліцы 17 Верасня, дзе ў яго быў гараж і канюшня. Уся гаспадарка згарэла ў час адной з бамбардзіровак 1944 года, а ён з сям'ёй у тым жа чэрвені выехаў з Лунінца. Нядаўна польскія гісторыкі выявілі, што Макс належаў да польскай падпольнай арганізацыі Арміі Краёвай на Лунінеччыне.

Лясніцтва займалася вывазам дзелавой драўніны з раёна – бярвенні, дошкі, гатовыя шпалы, дровы (напілаваныя вызначаным памерам). У раёне працавалі тартакі (лесапілкі), на станцыі была збудавана спецыяльная пагрузачная пляцоўка для драўніны. На некалькіх так званых «заводзіках» быў наладжаны выпуск спецыяльных чурак – бярозавых паленняў для газагенератарных аўтамабіляў. (Германія не мела сваёй нафты, бензін быў дэфіцытам для нямецкай арміі, таму яго строга эканомілі.)

Акупацыйныя ўлады цікавіліся і іншай сельгаспрадукцыяй. Здатчыкам ільну, пражы, воўны выдаваліся спецыяльныя талоны – «тэкстыльпункты» ці «знакі пунктавай вартасці прадзільных вырабаў» ***(на здымку 5)***. Усе надпісы на іх былі на нямецкай і беларускай мовах. Упрыгожвалі талоны малюнкі: мужчына, апрацоўваючы лён, ці жанчына, якая стрыгла авечку, і дзвюхмоўны надпіс: «Лён і воўна – багацьці краю». На зваротным баку былі змешчаны расцэнкі тэкстыльных тавараў у абмен на 1 «тэкстыльпункт». 1 метр фланелі на бялізну каштаваў 8 «тэкстыльпунктаў», 1 штаны да працы – 28, 1 кашуля да працы – 19, 1 жаночы свэтэр – 19, 1 пара жаночых панчох – 4. І г. д. На талоне паведамлялася, што «выданы на аснове распараджэньня Гэнеральнага Камісара ў Менску», што «усе

ства, за гады кіравання якога былі знішчаны 4 мільёны чалавек. На адной з нарад у Роўна ён сказаў: «Мэта нашай работы ў тым, каб украінцы *(і прымусова далучаныя беларусы. – **Л.К.**)* працавалі на Германію, а не ў тым, што мы павінны рабіць гэты народ шчаслівым». Коха празвалі «карычневым царом Украіны». У адным з лістоў да Гімлера ён выказаў свае адносіны да мясцовага насельніцтва: «...З нагоды спаленых вёсак у ходзе барацьбы з бандытамі *(партызанамі. – **Л.К.**)* я лічу, што паліцыя практыкавала гэта ў недастатковых памерах. Я прыхільнік поўнай эвакуацыі паласы шырынёй ад 50 да 100 кіламетраў па абодва бакі чыгункі Брэст-Літоўск – Гомель, паколькі гэтыя тэрыторыі не ўяўляюць ніякай каштоўнасці...» *(У гэтую паласу ўваходзіла большасць вёсак Лунінеччыны. – **Л.К.**).*

(У гады вайны савецкі разведчык М. Кузняцоў доўгі час «охотился» за Э. Кохам, але безвынікова. У 1950 годзе англічане выдалі яго правасуддзю Польшчы. У 1959 годзе Варшаўскі Ваяводскі суд прыгаварыў Эрыха Коха да смяротнага пакарання).

У Лунінцы быў створаны моцны рэпрэсіўны апарат, у які ўваходзілі службы гестапа, эсдэ, жандармерыі і паліцыі.

Начальнікам Лунінецкай жандармерыі быў нехта Лепен, даўгавязы немец з няскладнай фігурай. Ён удзельнічаў у многіх экзекуцыях і карных аперацыях над мірным насельніцтвам. Намеснікам начальніка раённага ўпраўлення быў Гюга Мілер. Але асабліва «праславіўся» начальнік гаспадарчай часці раёна – крэйсляндвірт – Вілі Шэферэр, якога ў народзе празвалі «Пушынкай». Прыземісты, крыху паўнаваты немец ніколі не хадзіў ва уніформе, хаця яе мела ўзначальваемае ім упраўленне. Ён быў апрануты ў цывільны касцюм, заўсёды ў капелюшы, больш пахожым на паляўнічы, чым на «гарадскі», да якога былі прымацаваны некалькі рознакаляровых птушыных пярынак, пушынак, перавязаных стракатай стужачкай. Адсюль ён і атрымаў сваю манушку.

Л. КОЛАСАЎ.

(Працяг будзе).